

Frits de Lange

Mondigheid en plaats- bekleding

Voor de kerkelijke leer van de verzoening is de gedachte dat Jezus onze plaats bekleedt een centraal element. Hij droeg de schuld die wij niet konden dragen. Hij stond op de plaats waar wij niet wilden staan. Jezus stond voor ons in. Maar datzelfde – ‘instaan voor’ – geldt ook voor God zelf. Jezus stond ook voor God in. Hij nam ook de plaats van God in. In zijn leven en sterven was hij onze voorloper en voorganger, de Nieuwe Mens. Maar tegelijk werd in Hem voor ons ook de gestalte van de afwezige God zichtbaar: hij stond er met zichzelf voor in dat het Rijk van God werkelijk zou komen. ‘Wie Mij gezien heeft, heeft de Vader gezien,’ zegt Jezus in het evangelie naar Johannes.

Jezus – plaatsbekleder van God, plaatsbekleder van mensen. En dat allebei tegelijk in één. Dat is moeilijk te vatten. Vandaar dat het ons vaak gaat duizelen bij de discussies over de verzoening. Het lijkt vaak alsof alleen theologen er met hun verstand bij kunnen, zo ingewikkeld is het. Als het ons als gewoon gelovige te veel wordt, dan spreken we het liefst van de verzoening als een geheim en laten het daar dan ook maar bij.

De verzoening als een geheim van God. Dat is het ook. Maar is dat geheim alleen onbegrijpelijk omdat we er met ons verstand niet bij kunnen? Zouden we het beter begrijpen als we meer hersens hadden? Ik vraag het me af. Misschien is het christelijk spreken over verzoening niet alleen daarom onnavolgbaar omdat het ingaat tegen onze denkkracht, maar vooral omdat het haaks staat op onze denkgewoontes. Die denkgewoontes zijn een weerslag van onze manier van leven.

De stelling die ik zou willen verdedigen is dat sommige moderne ideeën over mondigheid zich zo diep in onze denkgewoontes hebben genesteld, dat we blind en doof zijn geworden voor de ervaring die ten grondslag ligt aan het evangelie van verzoening.

Beide manieren van denken, die ik in het volgende wil toelichten, zou ik als volgt tegenover elkaar willen plaatsen.

De verzoening als een geheim van God

Het moderne mondigheidsideaal zegt: *Ik sta voor mezelf in. En daarom kan ik ook instaan voor anderen.*

De christelijke traditie draait die volgorde echter om: *God staat in voor mij en de anderen. En daarom kunnen ik en de ander elkaar bijstaan.*

Ik sta in voor mezelf

De moderne manier van denken begint met onszelf. Niet omdat we grote egoïsten zouden zijn (al kunnen we dat er wel mee worden). Maar we beginnen met onszelf omdat we denken niet anders te kunnen. Er is geen ander begin meer voorradig. Het vertrouwen in God als het Grote Begin heeft afgedaan. Niet zozeer omdat we God overmoedig vaarwel hebben gezegd, maar omdat we denken dat Hij niet zo betrouwbaar is als eerste fundament in ons leven. Dan vertrouwen we liever op onze wetenschap en techniek. We weten tenminste wat we daaraan hebben. Van God weet je het maar nooit. Wie zich aan Hem overlevert, levert zich uit aan een onzeker avontuur. En daarop kunnen we en willen we onze wereld en onze toekomst niet bouwen. Daarom beginnen we bij onszelf. In ons denken en doen, maar ook in ons geloven. We zijn op onszelf aangewezen en we willen dat weten ook. Wij zijn mondige mensen. Met dat woord *mondigheid* hebben filosofen en theologen de laatste paar honderd jaar onze westerse manier van denken en leven omschreven. Mondigheid betekent niet dat moderne mensen voor het eerst in de geschiedenis een grote mond opzetten. Want we zijn soms echt wel bang en onzeker.

Moderne mensen zijn niet per definitie egoïsten

Maar mondigheid houdt in dat we niemand anders meer tot onze beschikking hebben om de verantwoordelijkheid voor ons leven op af te schuiven. We hebben niemand meer. Zelfs God is een onzekere factor geworden. Ook elkaar kunnen we eigenlijk niet vertrouwen. Is de samenleving ten diepste geen oorlog van allen tegen allen? We staan er alleen voor, dat is een inzicht in hoe het met ons gesteld is.

Maar tegelijk – en in die erkenning ligt ook de grootsheid van de moderne mens – zeggen we: als dat waar is, *willen* we ook van niemand meer afhankelijk zijn. Wij staan in voor onszelf, wij *kunnen* niet anders. Maar wij *willen* dan ook niet anders meer. Wij zijn mondige mensen, wij hebben geen voorspraak (*Vormund* in het Duits) meer nodig.

Ik sta in voor anderen

Deze manier van denken heeft een geweldige revolutie teweeggebracht in de manier waarop we naar onszelf en anderen kijken. Ook vanuit christelijk perspectief kan men daar in menig opzicht verheugd mee zijn. Wie zegt: 'Ik sta voor mezelf in' is immers bevrijd van valse afhankelijkheden. De machten die onder het mom van 'ik zal goed voor je zorgen' mensen klein en machteloos hebben gehouden, worden door mondige mensen ontmaskerd. Slaven, arbeiders, vrouwen, zwarte mensen – ze hebben zich in de moderne tijd kunnen bevrijden van valse meesters. Zij kwamen voor zichzelf op. Zij gingen instaan voor zichzelf. En dat konden ze mede dankzij de moderne idee van mondigheid.

Met behulp van diezelfde idee hebben mensen niet alleen een keer gebracht in hun eigen lot, maar ook in dat van anderen. Instaan voor

8 6 9 f e b r u a r i 1 9 9 8

zichzelf, dat brengt vanzelf ook met zich mee: met jezelf instaan voor anderen. Moderne mensen zijn niet per definitie egoïsten. De voorstelling van een liberaal individu, dat alleen op zijn eigen vrijheid en geluk uit is en zich niet bekommert om dat van anderen, is maar één mogelijke invulling van de idee van mondigheid. Tegenwoordig heeft dit liberalisme de wind mee. Maar er zijn in het verleden ook andere manieren bedacht om mondig te zijn. Het socialisme bijvoorbeeld. Het gaat net als het liberalisme ervan uit dat ieder mens uiteindelijk met zichzelf moet instaan voor zichzelf. Maar het denkt dan veel socialer. Het zegt: als mensen niet zelf voor zichzelf in kunnen staan, dan moeten wij – die dat wel kunnen – er voor zorgen dat ze dat in de toekomst gaan doen. Dan moeten we hen bevrijden van de machten die hen onmondig houden. Dan kunnen ook zij ten slotte, net als wij, voor zichzelf gaan spreken en zorgen. Zolang ze dat nog niet kunnen, zullen wij voor hen instaan. Onze stem zal voorlopig hun stem zijn, onze mondigheid zal de hunne vertegenwoordigen. Zo schoot de communistische partij de arbeiders te hulp. Zo kwam de Sovjet-Unie de rest van de wereld te hulp. Vanuit de moderne idee: Ik sta in voor mezelf. En: Ik sta met mezelf in voor een ander.

Het is een leven bij de gratie Gods

Deze moderne manier van denken heeft niet alleen de politieke filosofie van de liberalisme of het socialisme bepaald. Ook de theologie en de kerken heeft het sterk beïnvloed. Met name na de Tweede Wereldoorlog was er een belangrijke stroming in kerk en theologie die van mening was dat we nu zo voor het aangezicht van God stonden: als mensen die met zichzelf voor zichzelf, voor anderen en voor God in moesten staan. God zelf is afwezig. De enige manier waarop wij in kunnen staan voor Hem is door met ons hele leven in te staan voor zijn aanwezigheid. Ik sta in voor mijzelf, zegt de moderne mens. Ik sta met mijzelf in voor anderen, zegt de moderne socialist. Ik sta met mijzelf in voor God bij anderen, zegt de moderne christen. Wij zijn Gods aanwezigheid. Wij vormen zijn handen en voeten. Wij spreken met zijn stem. Wij zijn de mond van God.

Tot heil veroordeeld

Dat is een wonderlijke uitkomst! De manier van denken die wil dat iedereen uiteindelijk voor zichzelf spreekt, maakt van God in feite een... onmondige God. God heeft zichzelf afhankelijk gemaakt van ons. Als wij niet met onszelf voor Hem instaan, kan Hij immers geen God meer zijn. Dan zwijgt Hij, of sterker nog: dan is God dood.

Deze manier van spreken is ook in kerk en theologie een denkgewoonte geworden. Zij heeft zich vastgezet in ons denken, spreken en doen. Daar zijn ook wel goede redenen voor te bedenken. Met een beroep op Gods handelen zijn er in het verleden verschrikkelijke dingen gebeurd en zijn mensen voor hun verantwoordelijkheid weggelopen. Het is ook geen wonder dat het spreken over een machteloze, afwezige God zich na

de Tweede Wereldoorlog zo sterk heeft ontwikkeld. 'Wij staan in voor onszelf', mondig zijn, dat betekent ook: we kunnen ons falen op niemand anders meer afwentelen. Wij mensen en niemand anders zijn schuldig aan wat er gebeurd is in Auschwitz, Hiroshima, de Goelag Archipel, Cambodja en Srebreniza, Rwanda en Kongo.

Dat is allemaal waar. En toch. De idee van mondigheid heeft ook veel negatieve kanten. Vanuit christelijk perspectief moet je zelfs zeggen dat het uiteindelijk een slechte denkgewoonte is. In de eerste plaats omdat het de vraag is of we ermee wel bereiken wat we graag bereiken willen: de volwassenheid van *onszelf*, het welzijn en geluk van de *ander*, de onschuld van *God*. Maar ook of het spoort met de hoofdstroom van de christelijke traditie. Om met dat eerste te beginnen: is de mondige mens, die instaat voor zichzelf, werkelijk zo volwassen? Of overschreeuwt hij zichzelf alleen maar, en dwingt hij zichzelf zo te geloven dat hij werkelijk de held is die hij toch nooit zal kunnen worden? Is niet die mens volwassen te noemen die zich niet alleen bewust is van zijn eigen kracht, maar vooral van zijn grenzen? En dan: helpen we werkelijk de ander, zodra we met onszelf voor hem in willen staan? De anderen uit hun onmondigheid bevrijden, dat is in het verleden vaak een alibi geweest voor een grenzeloze betutteling van mensen die zelf niet de gelegenheid kregen te ontdekken wat ze werkelijk zelf wilden. Ontelbaar zijn de slachtoffers van de Goede Bedoeling. Of het nu het Oostblok, Derde-Wereldlanden, verstandelijk gehandicapten, of schoolkinderen betreft die overgeleverd zijn aan hun maatschappijvormende onderwijzer. Daarover schreef Ed Leeflang ooit een gedicht:

Hij wrijft hun neuzen door het leed
als om ze zindelijk te maken; zeehonden,
kerncentrales, besmette schelvis die je eet,
legers waaraan we meebetalen.
Zij worden nu al moe van het volwassen
en het bewuste mondig zijn, ontzien hun
goeroe wel, maar thuis kijken ze
naar alles wat het scherm te bieden heeft
aan rechts, verrots en zondig zijn.
Wie tot het heil veroordeeld is,
komt pas op adem in de hel.

Wie zichzelf tot het instaan voor anderen heeft veroordeeld, komt vaak pas op adem in het vergeten van zichzelf. Zo kunnen we de strekking van het gedicht misschien omschrijven.

Niet alleen onszelf en de ander, ook God doen we tenslotte tekort als we alleen zelf willen instaan voor onszelf. Door mondig te zeggen dat wij, en niet God, verantwoordelijk zijn voor het kwaad, daarmee redden we misschien wel de onschuld van God. 'Hij heeft met het kwaad niets te maken,' wordt er dan gezegd. Maar verliezen we daarmee niet zijn actieve aanwezigheid in deze wereld? We krijgen wel een mooi helder Godsbeeld, maar tegelijk verliezen we de noodzaak er nog enige bete-

kenis aan toe te kennen. God wordt een buitenstaander in het door ons geordende leven.

God staat in voor ons

Er is nog een tweede reden waarom de mondigheidsidee zoals zij hier wordt gepresenteerd beter kan worden afgewezen. De christelijke traditie slaat van oudsher een andere toon aan. God staat met zichzelf in voor mij – dat is de beginregel van haar geloofsverhaal. Alles wat er daarna nog aan moois en goeds over ons wordt gezegd – en dat is niet weinig – is daarvan een afgeleide. Het christelijk geloof legt het begin van ons denken en ons doen niet in onszelf, maar in God. Hij is de bron, de oorsprong van mijn bestaan. Mijn leven is een gegeven leven, voordat het geleefd wordt. Dat zeggen we als we God belijden als Schepper. En als we dan ons leven leven, samen met anderen, dan maken we daarin vuile handen, onherroepelijk. Maar ook dan, zo luidt het geloofsverhaal, komt God ons tegemoet, is Hij ons voor. Hij oordeelt ons scherp maar biedt ons, ongehoord, zijn vergeving aan.

God staat met zichzelf in voor ons. Dat is een kostbare genade, die diep in Hem ingrijpt. Alles wat je bij het Godzijn van God kunt denken, moet Hij daarvoor afleggen. Hij wordt er een andere God door. Een God die afziet van zichzelf. Dat zeggen we als we belijden dat God de Verzoener is.

Het leven wordt er niet minder streng en ernstig van. Voor het aangezicht van God en ten overstaan van anderen hebben wij te staan voor wat wij met ons eigen leven doen. Wij zijn verantwoordelijk en staan schuldig, eventueel. Maar de last van onszelf wordt ons in dit geloof uiteindelijk afgenomen. God staat uiteindelijk zelf voor ons in. Ons leven komt uit Hem vandaan en valt Hem ten slotte ook weer toe. Het is een leven bij de gratie Gods.

Dat geldt voor onszelf, maar ook voor anderen. We komen met de ander daardoor in een radicale gelijkheid voor God te staan. Ook hij of zij is iemand waarvoor God uiteindelijk met zichzelf wil instaan. Niemand kan doen alsof hij wèl voor zichzelf kan instaan, en de ander (nog) niet – en daaraan rechten of macht ontlene. Dat inzicht in onze radicale gelijkheid voor God schept een band die mensen met elkaar verbindt. Het maakt ons solidair als schepsel. Geen mens hoeft in de andere nog zijn meerdere te erkennen, geen mens ook zijn mindere. Wij hoeven uiteindelijk niet voor elkaar in te staan. Het hoogste dat van ons verlangd kan worden is dat we elkaar bijstaan. (Maar misschien is dat wel het moeilijkste wat er is.)

Dr. F. de Lange is hoogleraar ethiek aan de Theologische Universiteit Kampen